

TUUSULANJÄRVEN POLKU

Tuusulan kunnan kotiseutupolku julkaistu 5.3.2006

1. Kirkko

Tuusulan seurakunnan syntyminen ja kirkon rakentaminen liittyivät 1600-luvun pyrkimykseen jakaa hankalasti hoidettavia seurakuntia pienemmiksi. Aloite tuli tässä tapauksessa kuitenkin paikkakunnalta. Sipoon seurakunnan Kaukjärven neljänneksen suomenkieliset talonpojat kyllästyivät pitkään kirkkomatkaan ja omankielisten jumalanpalvelusten vähyyteen, ja ryhtyivät omatoimisesti rakentamaan vaatimatonta kappelia Kaukjärven rannalle Tuusulan kylään. He saivat tuekseen Vanhankylän kartanon isännän Nils Stålhanen. Hanke johti ristiriitaan Sipoon kirkkoherran kanssa, joka mm. vertasi kappelin ulkomuotoa latoon. Kappeliseurakunnan perustaminen hyväksyttiin vuonna 1644, jolloin tuusulalaisia arvellaan olleen noin 680 henkeä.

Kymmenen vuotta myöhemmin 1654 seurakunta itsenäistyi ja sai nimensä Tuusulan kylästä (nykyinen kirkonkylä). Tuusulan kirkkoa voikin pitää seurakunnallisen ja sen perustalle kasvaneen kunnallisen itsenäisyyden symbolina. Ensimmäinen kirkko kävi pian pieneksi ja oli jo 1720-luvulla pahoin ränsistynyt. Nykyisen ristikirkon rakentaminen aloitettiin

vuonna 1732 ja vihittiin käyttöön pari vuotta myöhemmin. Rakennusmestarina oli Aleksis Kiven äidin isän isä, Erik Eskilsson Hannula Nahkelan kylästä. Työt saatiin päätökseen vuosikymmenen loppuun mennessä. Oville rakennettiin eteiset 1750-luvulla. Hirsiseinät laudoitettiin lopullisesti vasta 1790-luvulla, jolloin kirkko myös maalattiin punamullalla. Kateaineena oli tervattu paanu. Keskellä kattoa oli pieni lanterniini tai kattoratsastaja, joka korvattiin ristillä vuonna 1853 peruskorjauksen yhteydessä. Ulkovuorauksen nykyiset yksityiskohdat ovat vuoden 1903 korjauksesta, jonka suunnitteli arkkitehti E. A. Kranck. Uusittu kivijalka on harmaata kiilakiveä. Kirkon saarnastuoli on vuodelta 1902, taiteilija P. Leinosen lasimaalaus vuodelta 1937 ja Johan Asplundin maalaama, ristiinnaulittua esittävä alttaritaulu 1850-luvulta. Olli Mäen kirkkotekstiili ripustettiin saarnastuolin vasemmalle puolelle vuonna 2005.

Alkuperäinen kellotapuli oli yksijakoinen eli yksinivelinen. Uuden kaksinivelisen tapulin rakensi vuonna 1746 kirkon rakennustöitäkin johtanut Erik Eskilsson Hannula. Tapuli on korjattu perusteellisesti 1810-luvun lopussa. Sen alaosa on ilmeisesti laajennettu 1900-luvun alussa. Kirkon tavoin myös tapuli on aikaisemmin ollut punamullattu.

Hautausmaata on laajennettu useamman kerran. Sen käydessä lopullisesti ahtaaksi perustettiin Paijalan Nummenkankaalle 1800-luvun lopussa uusi hautausmaa. Kirkkopuiston vanhat haudat kertovat Tuusulan historiasta. Kansalliskirjailijamme Aleksis Kiven hautamuistomerkki pystytettiin vuonna 1877, viitisen vuotta kirjailijan kuoleman jälkeen. Taiteilija Pekka Halosen ja hänen puolisonsa Maijan hautakiven lentoon lähtevän joutsenen on veistänyt kuvanveistäjä Eemil Halonen, Pekan serkku.

Euroopan Rakennusperintöpäivänä 19.9.2005 viereiselle nurmialueelle istutettiin juhlatammi Suomen kirkon 850-vuotisjuhlavuoden ja Tuusulan kirkon noin 250 vuoden kunniaksi.

Tuusulan seurakunnassa on nykyisin 28.000 jäsentä. Sillä on kirkot myös Kellokoskella ja Jokelassa sekä kappeli Paijalassa ja seurakuntakeskus Hyrylässä.

2. Kirkonkylän kansakoulu

Kansakouluasetus 1866 velvoitti maalaiskuntiakin perustamaan kansakoulun. Tuusulassa oli jo 1850-luvulta toiminut testamenttivaroin niin sanottu Nybergin koulu, joten asialla ei ollut hengenhätää. Kunnan ensimmäinen kansakoulu valmistui kirkon lähelle vuonna 1875. Siihen tarvittu hirret saatiin pappilan metsästä Jokelan Vantakorvesta. Rakennustöistä vastasi nurmijärveläinen urakoitsija K. F. R. Pynnönen ja mallia otettiin sikäläisistä kouluista. Rakennuksessa oli alun perin kaksi avaraa luokkahuonetta ja neljä asuinhuonetta opettajille. Vuonna 1891 koulua laajennettiin voimistelu- ja käsityötiloilla arkkitehti J. Westerlundin suunnitelman mukaan. Vuosien mittaan sitä on kunnostettu ja muuteltu.

Historiallisesti hyvin arvokkaassa ja edustavalla paikalla sijaitsevassa koulurakennuksessa toimii nykyisin musiikki- ja taidepainotteinen esikoulu Sympaatti. Monipuolisesti lasten aisteja aktivoiva päiväkotijärjestää kesäisin avointa päivätoimintaa 3–8-vuotiaille lapsille.

3. Kaukjärvenrannan puistosuunnitelmat

Kirkon ja Gustavelundin välisen Kaukjärvenrannan puistoalueelle on laadittu ja hyväksytty puistosuunnitelma loppuvuonna 2005. Suunnitelmassa puistoon on sijoitettu rantaan istuskelupaikka ja pääosin matalaa kasvillisuutta, joka jättää näkymän alueen yli järvelle avoimeksi.

4. Gustavelund

Gustavelund oli alunperin yksi Kirkonkylän talonpoikaistalosta. Vanhoissa asiakirjoissa sen nimeksi mainitaan muun muassa Eggertas, Spåra ja Tuusulan rustholli. Nykyisen nimensä paikka on saanut 1700-luvun lopulla omistajana olleen majuri Karl Adolf Danckvardtin Gustava-rouvan mukaan.

Gustavelundin kiehtovaan historiaan kuuluu niin venäläistä huvilaelämää kuin suomalaista hotellihistoriaa. Vuosina 1913–1916 alue oli moskovalaisen Sosloffin perheen huvilana. 1930-luvun alussa Gustavelundissa avattiin matkailu- ja turistihotelli. Pääkaupungin parempi väki, monet valtiomiehet ja kulttuurielämän vaikuttajat tulivat Gustavelundiin viikonloppuja viettämään.

Vuonna 1956 maalaiskuntien liitto osti jo melko rapistuneen paikan kurssikeskukseksi. Aluksi vanhaa rakennusta korjailtiin, mutta sitten päätettiin rakentaa kokonaan uusi. Vanha rakennus purettiin 1964 ja tilalle valmistui Into Pyykön suunnittelema valkoinen päärakennus, jota sittemmin on laajennettu mm. erillisellä hotelliosalla. Maalaiskuntien liiton kurssikeskus vihittiin 1965 Kunnallisopistoksi. Vuonna 1990 opistosta tuli Kokoushotelli Gustavelund. Vanhasta Gustavelundista on jäljellä vielä huvimaja rannan puolella. Nykyisen rakennuksen edessä olevat suuret puut: suuri kuusi ja tammi ovat myös muistoja vanhalta ajalta. Parhaillaan Gustavelundin peltoalueelle suunnitellaan asuinalueita.

5. Laituri

Kotuntien päässä sijaitsee venevalkama, joka on jo melko täynnä veneitä. Valkamaa suunnitellaan suurennettavaksi vuonna 2009 niin, että siihen mahtuisi enemmän veneitä ja hieman suuremmatkin veneet voitaisiin laskea vesille. Alueen ilmettä pyritään suunnitelman mukaan ehostamaan viimeistellyllä rakentamisella.

Lähistöllä kasvaa runsaasti **keltavuokkoa**, joka on maamme kuudesta vuokkolajista ainoa täysin rauhoittamaton.

6. Kotun talo

Ali-Kottu sijaitsee Kirkonkylän vanhalla kylämäellä vastapäätä Tuusulan pappilaa. Se on syntynyt Kotun kantatilasta kahdessa halkomisessa ja on tiloista se, joka selvimmin jatkaa kantatilan perinteitä. Kotun talo on yksi Tuusulan vanhimpia säilyneitä rakennuksia.

Kottu mainitaan lähteissä ensimmäisen kerran 1500-luvun lopulla. Se oli 1690-luvulle asti ratsutila ja sen jälkeen tavallinen ruotutalo. Kottu halottiin 1700-luvun alussa (Suur-)Kottuun ja Vähä-Kottuun, joista jälkimmäisestä kehittyi ajan mittaan nykyinen kirkonkylän Saksan tila. Suur-Kottu siirtyi 1700-luvun puoliväliin mennessä, ilmeisesti mainittuun jakoon liittyen nykyiselle tontilleen ja vuonna 1899 se halottiin Ali- ja Yli-Kottuun. Kotun vanha päärakennus on aivan tien vieressä, pitkä sivu tielle päin. Se on satulakattoinen, pystyvuorattu ja pitkänurkkainen hirsirakennus. Pohjakaavaltaan se on ns. epäsymmetrinen paritupa, jossa pohjoisempaa salia on jatkettu kahdella vierekkäisellä kamarilla. Talo on rakennettu ilmeisesti kahdessa vaiheessa siten, että laajennus on 1850-luvulta. Yksityiskohdista kiinnostavat huomiota nurkkasalvokset, joiden kaksi ylintä hirttä on pappilan sivurakennuksen tapaan muotoiltu ulostyöntyviksi konsoleiksi. Ikkunat ja kuistit ovat nuorempia. Pihapiirin rakennuksia ovat hirsinen, pitkänurkkainen luhtiaitta, vuosina 1928–30 rakennettu uudempi asuinrakennus sekä navetta ja talli.

7. Tuuskoto

Tuuskoto on rakentunut useassa eri vaiheessa, vanhin osa 1932, seuraava 1962 ja rannan puoleiset rakennukset ja niitä yhdistävä väliosa vuonna 1981. Tuuskodon vanhimmat osat on saneerattu vuonna 1996. Seuraava saneeraus on suunniteltu toteutettavaksi vuosina 2006–07.

Tuuskoto rakennettiin vanhan kunnalliskodin viereen Ali-Kotun tilasta ostetulle Kotovainio -nimiselle peltoalueelle rannan tuntumaan. Silloinen kunnalliskoti toimii nyt lastenkotina ja sinne kuljetaan edelleen koivukujaa pitkin.

Samoihin aikoihin kun Tuuskodon ensimmäiset rakennukset valmistuivat 1930-luvulla, ryhdyttiin kohentamaan kunnalliskotiin kuuluneen Kotun tilan viljelyä. Puutarhaan istutettiin 25 omenapuuta, 10 luumupuuta, toistasataa marjapensasta ja suuri määrä koristepuita ja -pensaita. Viljelysmaita oli 16 hehtaaria ja tilaan kuului talli, navetta, sikala, kaksi perunakellaria, vilja-aitta, olki- ja rehuladot sekä tilava kalustoliiteri. Kunnalliskodin asukkaat, joista useimmat olivat tehneet päivätyönsä maanviljelysammateissa, osallistuivat kykyjensä ja voimiensa mukaan tilan töihin. Tilan pito loppui vuonna 1965, kun viljelymaat vuokrattiin yksityisille viljelijöille. Tuuskodon nykyinen alue käsittää noin hehtaarin alueen. Pihapiiri ja ympäristö on viihtyisä ja vehreä. Tuuskoto on vanhustenkeskus, jossa on sekä laitoshoidon että tehostetun asumispalvelun yksiköjä vanhuksille.

8. Krapin tila

Krapin tilakeskus muutti pois kirkonkylästä vuonna 1867, jolloin myös osa rakennuksista siirrettiin uuteen paikkaansa. 1882 tila siirtyi valtioneuvos Souranderille kesähuvilaksi. Maalaistalon tilat ja ulkonäkö eivät enää riittäneet, ja jo seuraavana vuonna valmistuikin arkkitehti F. W. Mieritzin suunnittelema uusi suurempi päärakennus. Vanha paritupa jäi sen sisälle ja näkyy edelleen huonejaossa. Huvilamaista ilmettä antoivat mm. lasikuisti ja torni, jotka kuitenkin purettiin jo 1900-luvun alussa.

Nykyinen omistajasuku tuli tilalle 1911, kun Klas Holma osti Krapin. Siitä kehitettiin harjoittelu- ja mallitila, jolla oli kymmenien vuosien aikana jalostettu ayrshire-karja. Sarvipäisen nautarodun alkuperä on tarun mukaan vuodessa 1263, jolloin Skotlannin Ayrin rannikolle haaksirikkoutuneen viikinkilaivaston karjan sanotaan uineen maihin ja sekoittuneen paikalliseen ainekseen. Krapin

luopui kokonaan maataloudesta vasta 1980-luvulla. Ravintolatoiminta kuitenkin alkoi päärakennuksessa jo 1973. Pellot vuokrattiin sittemmin Tuusulan Golfklubille, navetasta tehtiin hotelli ja pihapiirin muutkin rakennukset kunnostettiin uuteen käyttöön. Vanhassa luhtiaitassa on kesäravintola ja mankeliaitassa 80-paikkainen tila teatterille ja iltatilaisuuksille. Pihamaalla on myös Keski-Uudenmaan Teatterin isännöimä kesäteatteri. Kokonaisuuteen kuuluvat myös ravintola Ateljeeri ja savusauna.

9. Golfkenttä

Tuusulan kirkonkylään, Krapin tilan peltomaalle Hyrylän–Järvenpään tien itäpuolelle valmistui 1984 Tuusulan Golfklubin 9-väyläinen golfkenttä. Keski-Uudenmaan vanhin golfkenttä laajeni 18-väyläiseksi 1991. Uusien väylien pääosa sijoittui vanhasta kentästä koilliseen kohti Keravan rajaa ja kolme viimeistä Tuusulanjärven rannan tuntumaan Hyrylän–Järvenpään tien länsipuolelle. Pelto- ja metsäväylineen monipuolinen kenttä on käytössä keskimäärin toukokuun alusta marraskuuhun. Se on tunnettu hyvästä kunnostaan ja mainioista viheriöistään. Klubirakennukset sijaitsevat Keravantien risteuksen tuntumassa. Talvella kentällä on kunnan ylläpitämä hiihtolatuverkosto.

Klubilla on noin 950 jäsentä (2005). Varsinkin sen juniori- ja seniorijäsenet ovat viime vuosina menestyneet kansallisissa mestaruuskilpailuissa mitalisijoille asti. Pelikiertoja kentällä tulee pelikauden aikana 30 000.

10. Krapinranta

Krapinrannassa avattiin 11.6.1933 yleisölle uima- ja hiekkaranta Liettuan ja Saksan merenrantojen mallin mukaan. Krapin isäntä Onni Lustig ajatti paikalle kuormakaupalla hiekkaa ja rakennutti laiturit ja pukukopit sekä kioskin ja tanssilavan. Samoihin aikoihin avatun Gustavelundin Matkailu- ja turistihotellin asiakkaat kansoittivat myös Krapin rantaa muiden lomailijoiden ja paikallisten asukkaiden kanssa. Veneen ja savusaunan saattoi vuokrata käyttöönsä. Tuusulan Rivieraksikin kutsutulla rannalla tanssittiin iltaisin gramofonin säestyksellä.

11. Pihlajaniemi

Pihlajaniemi on yksi vanhan Fjällbon alueelle 1900-luvun alussa palstoitetuista huviloista. Palstan ostanut teollisuusneuvos F. A. Paloheimo suunnitteli itse ennen vuotta 1910 pystytetyn hirsihuvilan. Huvila on kaunis, taitekattonen jugend-rakennus. Huomiota kiinnittävät mm. yläkulmistaan viistetyt ikkunat ja ovet sekä vuorausta jaottelevat pystylistat. Talon molemmissa päissä ja myös toisella sivulla on avo- tai umpikuisti. Rakennus on yksi arvokkaimmista Rantatien 1900-luvun alun huviloista. Sen julkisivut ovat säilyttäneet vähäisiä detaljimuutoksia lukuunottamatta vanhan asunsa, sen sijaan eri kerrosten huonejaot ovat muuttuneet. Alunperin karulle, pihlajia kasvaneelle niemelle on istutettu runsaat parikymmentä eri puulajia käsittävä puisto. Tontti on maan puolelta rajattu kuusiaidalla, joka on kutakuinkin itse huvilan ikäinen.

12. Fjällbo

Vuonna 1875 Tuusulan nimismies J. F. Frostell, lempinimeltään Iso Vihtori, osti seitsemän tynnyrinalan (noin 3,5 ha) jyrkkärantaisen tontin. Kallion päälle hän rakennutti huvilansa ja sille muutaman ulkorakennuksen, mm. hevostallin, navetan ja kanalan. Huvila ristittiin Fjällboksi, ja se pysyi Frostellin omistuksessa vuoteen 1916. Helsinkiläinen liikemies Ilmari Helander osti Fjällbon kesäasunnokseen vuonna 1929. Huvilaa hoitivat talvisin talonmies ja tämän vaimo. Tavoilleen uskollinen Helander jäi hyvin paikkakuntalaisten mieliin. Aina kesän tullen hän saapui Helsingistä yhdessä emännöitsijänsä Hilman kanssa. Huolitellusti pukeutuneena ja kävelykeppiään heilutellen hän sitten teki kävelyretkiään pitkin Rantatietä.

Helander suunnitteli Fjällbosta vanhusten lepokotia. Nämä suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet koskaan. Kunta osti 1970-luvun loppupuolella huvilan maa-alueineen Ilmari Helanderin Vanhustensäätiolta tarkoituksenaan entisöidä rakennus. Aivan kunnostustöiden loppuvaiheessa huvila paloi vuonna 1981. Vanhasta rakennuskannasta jäi jäljelle vain huvimaja. Sittenkin Fjällbo on kunnostettu virkistysalueeksi. Raivatut, vanhoja polkuja noudattavat kävelytiet vievät huvimajalle ja kallioiselle rannalle. Fjällbossa voi nauttia järvimaisemasta ja luonnonrauhasta. Ympäröivä pieni metsäpuisto on lähellä luonnontilaista eriasteisine lahopuineen ja kääpineen.

13. Aleksis Kiven kuolinmökki

Kansalliskirjailija Aleksis Kiven veli Albert toimi räätälinä Tuusulassa. Hän oli vuokrannut itselleen Krapin tilalta pienen maapalan, Syvälahden haan sekä ostanut sillä sijainneen mökin. Kevättalvella 1872 mielisairaaksi diagnosoitu Aleksis Kivi luovutettiin Lapinlahden sairaalasta Helsingistä veljensä hoitoon. Aleksis kuoli saman vuoden viimeisenä päivänä. Albert asui mökissä kuolemaansa, vuoteen 1913 asti, vaikka oli myynyt sen 1910 Helsingin yliopiston suomenkielisille osakunnille, jotka lahjoittivat sen ylioppilaskunnalle. Rakennus entisöitiin vuonna 1952.

Aleksis Kiven kuolinmökin pihapiiriin kuuluvat nykyisin asuinrakennus ja sauna, muut ulkorakennukset ovat hävinneet. Vaatimaton mökki sisältää tuvan ja kamarin. Aleksis Kiven aika tekee siitä valtakunnallisesti tärkeän kulttuurihistoriallisen muistomerkin. Samalla se antaa kuvan maaseudun vähäväkisen väestön elinoloista 1800-luvulla sekä paikallisesta miljööstä ennen Tuusulan huvilayhdyskunnan syntyä 1800-luvun lopulta alkaen.

14. Syvälahti

Syvälahden palstatila erotettiin Kirkonkylän Saksan tilasta vuonna 1878. Sen osti kenraalikuvernöörinkanslian entinen virkamies Birger Lundahl (1822–1890). Tältä Syvälahti siirtyi Aleksandrov-nimiselle venäläiselle liikemiehelle, jonka kerrotaan olleen Venäjän Itämeren-laivaston hiilenhankkija. Vuonna 1928 huvila siirtyi nykyisille omistajilleen, Ignatius-suvulle. Sen

ostanut Georg Fredrik Ignatius oli Hyvinkäällä ja Jokelassa toimineen Oy Suomen Vanutehdas Ab:n isännöitsijä.

Nykyinen puolitoistakerroksinen, mansardikattoinen, jugend-tyylinen päärakennus on siirretty tänne 1900-luvun alussa Karjalan kannakselta. Hirsirunkoa on ilmeisesti jo muuton yhteydessä laajennettu lautarakenteisilla osilla ja kuisteilla. Huvila on säilyttänyt sisätilojensa vanhan asun, mm. ovipeilien maalaukset, jotka ovat usein vanhojen mestarien teosten jäljennöksiä. Myös puiset välikatot ovat koristeellisia. Listoitus jakaa rakennuksen julkisivut pienempiin kenttiin, lisäksi on jonkin verran käytetty jugend-ornamentiikkaa.

Päärakennuksen eteläpuolella on hieman pienempi, satulakattoinen huvilarakennus mahdollisesti vuosisadan vaihteesta. Palstan vanhin säilynyt rakennus lienee kuitenkin vaatimaton ns. Fiinan mökki, jossa mm. huvilan taloudenhoitaja asui.

15. Erkkola

Johan Henrik (Juhana Heikki) Erkko (1849–1906) oli elinaikanaan Suomen ehkä tunnetuin ja pidetyin lyyrikko, jonka runoista monet ovat aikojen saatossa muuttuneet kansanlauluiksi, ja kansanrunoiksi. Erkko valmistui opettajaksi vuonna 1872, mutta oli pari vuotta aikaisemmin jo julkaissut ensimmäisen runokokoelmansa. Vuodesta 1882 alkaen hän toimi yksinomaan kirjailijana. Erkon tuotanto ja toiminta liittyvät läheisesti 1800-luvun jälkipuoliskon kansallisuusliikkeeseen ja siihen kuuluneeseen järjestötoimintaan. Erkko otti tuotannossaan aktiivisesti kantaa yhteiskunnallisiin ja poliittisiin kysymyksiin ja oli mm. suosittu juhlapuhuja.

Erkko vietti viimeiset elinvuotensa suureksi osaksi Tuusulassa. Hän tuli tänne tuttaviansa Ahon, Halosen ja Sointeen perheiden jäljissä. Erkko asusti aluksi kirkonmäellä olleessa talossa, mutta aikoessaan avioitua paikallisen talollisen tyttären kanssa hän ryhtyi rakentamaan itselleen omaa taloa. Hän osti palstan Syvälahtea ja Aleksis Kiven kuolinmökkiä vastapäätä, Rantatien itäpuolelta. Paikalla oli ennestään saventalo Grönroosin talo, joka seurasi kaupassa mukana.

Erkkola rakennettiin Grönroosin vanhan mökin päälle. Pekka ja Antti Halonen laativat sen piirustukset. Erkkola rakennettiin samalla Antti Halosen johtamalla työporukalla, joka pystytti myös Halosenniemen. Rakennus valmistui vuonna 1902. Rakennuksesta tuli kaksikerroksinen, satulakattoinen, yleisilmeeltään paljossa Halosenniemeä muistuttava. Se on tosin tätä pienempi ja yksinkertaisempi. Halosenniemeä muistuttavat kooltaan ja ruudutukseltaan vaihtelevat ikkunat, parvekkeet ja kuistit sekä pitkälle ulos työntyvät räystäät. Erkkola on kuitenkin salvettu lyhytnurkkaiseksi. Rakennus ei alkuaikoina näy nykyiseen tapaan ollen vuorattu. Myös jotkin yksityiskohdat ovat vuosien varrella hieman muuttuneet.

16. Onnela

Onnelan palstatila erotettiin vuonna 1888 Kirkonkylän Kotun tilasta. Sen osti Syvärannan omistaja, merikapteeni Gotthard Björklund. Tämän tyttären Johannan kautta Onnelan vaiheisiin liittyy kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin adjutantti, sotilasuransa kenraalina päättänyt Paul Sabelski. Sabelski kuului Onnelan vakituisiin vieraisiin ja asettui tänne pysyvästi Venäjän vallankumouksen jälkeen. Hän on

mahdollisesti ostanut Onnelan G. Björklundilta ja sanotaan hänen myös kunnostaneen sitä. Vanha päärakennus, nykyisin ns. Jukola on ollut olemassa jo 1890-luvun vaihteessa. Impivaaraksi nyttemmin nimetty sivurakennus on nuorempi, mahdollisesti 1900-luvun alusta. Rakennushistoriallisesti arvokkaat Rantatien suurhuvilakauteen liittyvät rakennukset ovat kaksikerroksisia, satulakattoisia hirsitaloja. Niiden leimallisia piirteitä ovat vaihteleva vuoraus ja erilaiset, osin uusitut ikkunat sekä kuistit. Palstalla on jäänteitä vanhasta puistosta, mm. portille johtava kuusikuja.

Onnelassa toimineen täysihoidtolan parasta aikaa oli 1920-luku, jolloin paikan asukkaita olivat mm. Eino Leino ja Uno Kailas. Vuonna 1936 Onnelan osti lomakodikseen maamme näkövammaisten ensimmäinen oma järjestö, 1907 perustettu Sokeain Lomaliitto, nykyinen Näkövammaisten Loma ry. Yhdistys on rakentanut palstalle kolme uutta rakennusta tontin länsipäähän, järvelle viettävän töyrään harjalle. Loma- ja kurssikeskuksessa on kokoustiloja, ravintola ja tilausauna.

17. Syväranta

Syväranta erotettiin Gustavelundin kartanosta 1869. Se siirtyi eri omistajien kautta vuonna 1904 nimineuvos Konstantin Kapitanowitsch Uschkoffille, jonka mainitaan olleen tuolloin Moskovan toiseksi rikkain mies. Tontille rakennettiin tornillinen nikkarityylinen päärakennus, viisi pienempää vierashuvilaa ja puutarhaan mm. suihkulähde sekä tuotiin lintuja ja kymmenkunta marmoripatsasta, joista on yhä jäljellä yksi. Vanhan kujan päässä on portti, jota koristavat rautaiset hämähäkinseitit. Uschkoffin aikaan seittejä sanotaan vartioineen kaksi suurta kultaista, rubiinein koristeltua hämähäkkiä. Tuusulanjärven loisteliaimmassa suurhuvilassa kävi monia venäläisiä kuuluisuuksia: Sergei Rahmaninov, Alexander Skrjabin ja Fjodor Shaljapin. Vuonna 1916 Tuuskun säätiö perusti Syvärantaan lepokodin suomalaisia sanomalehtimiehiä varten. Sen aktiivisia käyttäjiä olivat mm. Eino Leino, Olavi Paavolainen, Uno Kailas ja Einari Vuorela. Lepokoti ei kannattanut, joten säätiö myi huvilan vuonna 1936 Lotta Svärd -järjestölle.

Lotta Svärd oli vuonna 1920 suojeluskuntien rinnalle perustettu naisten vapaaehtoisen maanpuolustuksen aseeton järjestö, johon kuului parhaimmillaan 240.000 jäsentä. Maailmantilanteen synkentyessä 1930-luvulla lottien koulutustarve lisääntyi, jolloin 1937 Syvärantaan perustettiin lottaopisto. Sotien aikana lotat toimivat mm. huolto-, lääkintä-, viesti- ja ilmavalvontatehtävissä vapauttaen 100.000 miestä muihin tehtäviin, näistä 50.000 rintamalle. Lotta Svärd toimi vuoteen 1944, jolloin järjestö lakkautettiin valtioneuvoston päätöksellä.

Ennen lakkautamista lotat ehtivät kuitenkin perustaa Suomen Naisten Huoltosäätiön ja lahjoittaa sille osan järjestön omaisuudesta. Säätiö keskittyi avustamaan sodasta kärsineitä naisia ja lapsia mm. avustamalla vähävaraisia, järjestämällä kuntoutusta ja rakennuttamalla vuokra-asuntoja. Lisäksi se perusti Työmaahuollon, jonka nimissä entiset muonituslotat muonittivat Pohjois-Suomen laajat jälleenrakennustyömaat ja sen jälkeen kaikki aikansa suurimmat tapahtumat, merkittävimpana Helsingin olympialaiset 1952, ja vielä hoitivat suurimpien suomalaisyritysten työpaikkaruokailunkin. Vuonna 1978 Työmaahuolto oy myytiin Fazer Cateringille (nykyinen Amica).

Alkuperäinen Syväranta paloi aprillipäivänä 1947, mutta 1995 säätiö rakennutti sitä mukailevan uuden päärakennuksen torneineen. Syvärannassa toimii lottamuseo ja viihtyisä kahvila. Pikkulotat

järjestävät Syvärannassa joulun aikaan toimintaa. Vuonna 2004 säätiö otti uudelleen käyttöön Lotta Svärdin nimen, joka on peräisin Vänrikki Stoolin tarinoista. Ruotsissa toimii edelleen Suomen mallin mukainen lottajärjestö Svenska Lottakåren, joka lahjoitti heti Talvisodan jälkeen **Ruotsinmajaksi** kutsutun rakennuksen toipilaskodiksi lotille.

18. Rantatie

Tuusulan Rantatie oli 1700-luvulta aina vuoteen 1956 osa Helsingin ja Heinolan välistä maantietä, jota kutsuttiin Savontieksi. Se tunnettiin vielä 1900-luvullakin Heinolantienä. Rantatie noudatteli Tuusulanjärven rantaviivaa kulki Tuomalan suon ja Tuusulanjärven välistä. Tästä ilmeisesti osuus sai nimityksen Rantatie. Nykyinen asfalttipäällysteinen Rantatie on paikoin noin 1,5 metriä korkeammalla kuin vanha kapea hiekkatie.

Kun Helsingin sivistyneistö hakeutui ensin kesänviettoon ja vähitellen pysyvämminkin pois kaupungin liasta ja kiireestä, syntyi Tuusulan Rantatielle 1800-luvun lopussa poikkeuksellinen sisämaan huvilayhdyskunta. Suomenmielisten taiteilijoiden löytäessä sieltä tyyssijan syntyi 1800–1900-lukujen vaihteessa Rantatien varrelle maamme kautta aikain merkittävin taiteilijayhteisö. Sen tuotanto vaikutti kansallisen identiteetin muodostumiseen ja sitä kautta koko Suomen kansan kohtaloon. Juhani Aho ja puolisonsa Venny Soldan-Brofeldt tulivat ensimmäisinä ja heidän esimerkkiään seuraten Pekka Halonen, Jean Sibelius, , Eino Leino, J. H. Erkko ja monet muut Suomen taiteen kultakauden vaikuttajat asuivat, työskentelivät tai viettivät muuten aikaansa täällä. Jo ennen taiteilijayhteisön muodostumista vietti Aleksis Kivi tien varressa veljensä mökissä elämänsä viimeiset kuukaudet, maaliskuun alusta 1872 saman vuoden viimeisen päivän aamuharhaiseen.

Nykyäänkin Rantatiellä voi aistia suomalaisen kulttuurin läsnäolon museoiden ja tietoisesti säilytetyn miljööseen sekä tapahtumien ansiosta. Tie elää edelleen: historialliset talot ja uudet rakennukset kohtaavat arkkitehtuurissa, aivan kuten täällä jo kauan asuneet suvut ja muualta muuttaneet uudet perheet. Elokuinen Tuusulan Taiteiden Yö kerää vuosittain jopa 8000 kävijää taiteen ja kulttuurin pariin Rantatielle.

19. Bergbo (Vanha Toivola)

Vanha-Toivola on jääne Pöngön tilasta vuonna 1872 erotetusta Toivolan huvilapalstasta. Toivolan ensimmäinen omistaja oli Viaporissa palvellut eversti F. W. Fraser. Toivola halottiin vuonna 1903 Toivolan ja Kaistaleen palstatiloihin, Toivola edelleen vuonna 1939. Nykyinen Bergbon päärakennus on todennäköisesti Toivolan vanha asuinrakennus. Näin rakennuksen vanhimmat osat olisivat 1870-luvun alusta. Rakennusta on aikojen kuluessa muutettu: esim. Rantatien puoleinen, lautarakenteinen, kaksikerroksinen jatke on vuodelta 1940. Rakennus on asultaan kuitenkin varsin yhtenäinen. Se on kaksikerroksinen, harjakattoinen hirsirakennus, jonka sivuilla on matalammat, yksikerroksiset siivekkeet. Länsipään toiseen kerrokseen on puhkaistu parveke, itäpäähän lisätty edellä mainittu kuisti. Ikkunat on pääosin uusittu yksiruutuisiksi ilmeisesti vuoden 1976 perusteellisessa kunnostuksessa.

Rakennus sijaitsee Rantatien mutkassa, paikalla jolta se näkyy kauniisti tielle. Bergbo on maisemallisesti tärkeä huvilarakennus, jääne Tuusulanjärven varhaisimmista suurhuviloista.

20. Pikku-Toivola

Pikku-Toivola on vuonna 1947 muodostettu osa vanhaa Toivolan palstatilaa. Sen ensimmäinen omistaja Anni Åström, Vanhankylän kartanon tyttären, muutti paikalle kuitenkin jo vuonna 1913 ja asui täällä kuolemaansa 1949 asti. Pikku-Toivolan rakennukset ovat Anni Åströmin ajalta. Ne muodostavat idyllisen kokonaisuuden kapeahkolle kaistaleelle Rantatien ja järven välissä. Kuusiaita suojaa tielle päin pientä parin huoneen hirsimökkiä. Punaiseksi maalattu mökki on yksikerroksinen, satulakattoinen ja pystyvuorattu. Sitä vastapäätä on kaunis luhtiaitta. Pihan pohjoissivulla ovat kärryliiteri ja navetta päädyt kiinni toisissaan.

21. Uudet hirsitalot

Näyttävimpänä esimerkkinä Rantatien uudisrakentamisesta ovat Toivolankujan hirsitalot. Vanhoja suurhuviloitakin kookkaammat rakennukset muodostavat järvestä nousevan korkean kallion päälle eheän ryhmän rinteeseen sijoitettuihin saunoineen. Talot oli huolella aseteltu komeiden mäntyjen lomaan, mutta vuonna 2002 voimakas luoteismyrsky kaatoi suuren osan ilman suojaa jääneistä puista.

22. Funkistalo Bau

Valmistui 2001, suunnittelija sisustusarkkitehti Kaisa Blomstedt. Tuusulan toisten asuntomessujen etäkohde vuonna 2000 oli uutta funkista edustava järjestelmäkivitalo "Bau" Tuusulanjärven rannalla. Se sopii hyvin vanhaa funkista edustavan Tiilikanojan naapuriin. Järvelle kohteesta näkyvät varsinainen päätalo ja rannalla sijaitseva punainen saunarakennus.

23. Tiilikanoja

Tiilikanoja on Sofielundin nimellä vuonna 1884 muodostettu palstatila. Nykyisen kaksikerroksisen asuinrakennuksen on rakennuttanut lasitehtailija A. J. Leppälä vuonna 1938. Erikoisen, romantisoivilla yksityiskohdilla maustettu funkistalo on kiinnostava esimerkkinä aikansa edustus- ja huvilarakentamisesta. Yhdessä Einolan ja Uus-Pekkolan kanssa se muodostaa ajallisesti ja tyylillisesti yhtenäisen kerrostuman Rantatien rakentamista.

Palstan vanhimmista vaiheista on muistuttamassa kaksi rakennusta. Rannassa on kaunis, telttakattoinen hirsisauna. Laiturin päässä on satulakattoinen, saunan tavoin profiloiduilla pylväillä ja ristikkokaiteella koristettu uimahuone. Nykyisin Tiilikanoja toimii Helsingin seurakuntien aikuis- ja vammaistyön kesäkotina.

24. Koivulahden huvila

Savenvalaja Johan Grönroosin koti ja savenvalimo oli aiemmin kirkonkylässä paikassa, jossa suku oli ollut vuodesta 1822. Sieltä loppui kuitenkin sopiva savi ja vedestäkin oli pulaa. Grönroos osti uuden palstan juuri Tuomalan puolelta Tuusulanjärven rannasta. Vanhan paikan hän myi runoilija J. H. Erkolle. Koivulahden huvila rakennettiin 1901. Ylemmäksi mäelle valmistui uusi savenvalimo. Suojeluskuntajärjestö osti huvilan vuonna 1922, ja Grönroos rakennutti uuden asuintalon, Vuorelan, valimon viereen Rantatien toiselle puolelle.

Grönroosin suku on Tuusulan tunnetuin savenvalajasuku. Kolme Johan Grönroosia, isä, poika ja pojan poika, tekivät tuusulalaisille saviastioita ja kaakeleita. Grönroosin tekemistä kaakeleista rakennettiin monet Rantatien taiteilijakotien kauniista uuneista. Grönroosin kaakeleista Akseli Gallen-Kallela muurasi uunin Pariisin maailmannäyttelyn Suomen osastolle vuonna 1900. Nuorimman Johanin tytär Anna sai myös opetusta taiteen ja taidekäsityön alalla muun muassa Pekka Haloselta ja hän teki kauniita koristemaalauksia isänsä valimossa valmistettuihin astioihin.

25. Taistelukoulun alue

Taistelukoulun paikalla oli aiemmin Koivikon huvila. Palstan osti vuonna 1880 tamperelainen rautakauppias Wilhelm Sandberg. Tämän leski Bertha Sandberg rakennutti arkkitehti Woldemar Aspelinin piirtämän nikkarityylisen huvilan. Huvilan kiviosa oli varattu perheen taidekokoelmalle.

Levottomuuden lisääntyessä vuonna 1917 perustettiin niin porvarien kuin työläisten piirissä aseellisia suojelujoukkoja. Tammikuussa 1918 senaatti julisti **suojeluskunnat** virallisiksi joukoiksi ja ne muodostivat kansalaissodassa pääosan valkoisen Suomen sotavoimien miehistöstä. Sodan päätyttyä suojeluskunnat säilytettiin vapaaehtoisena maanpuolustusjärjestönä, joka lainsäädännöllisesti oli osa puolustusvoimia, mutta rauhanajan toiminnassaan itsenäinen. Järjestön tavoitteita olivat kansan puolustuskuntauuden edistäminen ja yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen.

Suojeluskuntajärjestö osti Koivikon vuonna 1921 ja siirsi tänne hieman aiemmin perustetun päällystökoulunsa. Palstaa laajennettiin 1920–30-luvuilla vähitellen 88 hehtaariin. Metsä- ja suoaluetta käytettiin maastoharjoituksiin ja ampumaratana. Myös rakentaminen oli vilkasta. Sandbergien huvila muutettiin alkuun kouluksi ja asuntolaksi. Leipomorakennusta laajennettiin majoitustiloiksi. Rannan uimalaitos valmistui 1922 ja urheilukenttä 1925. Ensimmäiset varsinaiset uudisrakennukset olivat palstan eteläosaan vuosina 1925 ja 1926 valmistuneet Hersala ja Levälä sekä koulun johdon asuinrakennus Vihmala, jonka klassisista yksityiskohdista kiinnittävät huomiota kulmien nelikulmaiset, ulkonevat kiuksit altaaneineen sekä risaliiteiksi muotoillut porrashuoneet.

Levälä oli voimistelu- ja urheilutalo, lajissaan ilmeisesti maamme ensimmäinen. Opetus-, majoitus- ja varastotiloiksi tarkoitettu kaksikerroksinen, korkealla kellarikerroksella varustettu Hersala on muotoiltu jyrkän linnamaiseksi. Vaikutelmaa korostavat kellarikerroksen betonipintaan muuratut luonnonkivilohkareet ja romaanishenkinen portaali. Rakennuksen keskiosaa on korostettu hieman ulos työntyvällä risaliitilla, takasivulla on siipiosa. Sandbergien huvilan, nykyisen esikunta- ja kerhotalon vuoden 1931 muutostyöt jatkoivat Hersalan romanttis-sotilaallista teemaa. Kerhotalon huomattavin yksityiskohta on kahdeksankulmainen torni.

Martti Paalosen suunnittelema kurssirakennus vuodelta 1934 on kolmikerroksinen, tyylikäs funkistalo. Vanhemmista rakennuksista poiketen sen rakennusaiheena on käytetty jo tiiltä. Rakennusten eri osien ja kerrosten ikkunat vaihtelevat ja jäsentävät mielenkiintoisesti julkisivuja. Erityistä huomiota kiinnittävät lounaispään pyöreä porrashuone valokuiluineen ja koillispuoleen romanttinen harmaakivirundelli. Rantasauna vuodelta 1938 on lähinnä funktionalistinen.

Suojeluskunnat lakkautettiin 7.11.1944 liittoutuneiden valvontakomission määräyksestä ja keskusjärjestön omaisuus siirrettiin Suomen Punaiselle Ristille. SPR:n jälkeen vuodesta 1952

Koivikossa on toiminut Taistelukoulun ja muilla nimillä puolustusvoimien jatkokoulutuskeskus. Hersalan yläkerta muutettiin 1950-luvulla asunnoiksi. Paalosen kurssirakennuksen sisätilat muuttuivat olennaisesti 1950-luvun lopun peruskorjauksessa. Kurssirakennus sai uuden siiven 1970-luvun alussa. Alueen ja siellä toimineiden yksiköiden historiaa vaalitaan perinnehuoneessa ja maanviljelysneuvos Heikki Talvelan sotamuistihuoneessa.

26. Maisemapelto

Taistelukoulun ja Halosenniemen välissä ylläpidetään maisemapeltoa. Sen kyljessä on Tuusulalle tyypillinen pagodikattoinen muuntaja 1930-luvulta.

27. Halosenniemi

Suomen taiteen kultakauden rakastetuimpiin taiteilijoihin kuuluu Pekka Halonen (1865–1933). Talvisen luonnon mestarillinen kuvaaja Halonen syntyi lapinlahtelaiseen talonpoikaisperheeseen. Hän lähti maailmalle varattomana ja kielitaidottomana, opiskeli Helsingissä Suomen Taideyhdistyksen koulussa ja Pariisissa mm. Paul Gauguinin johdolla. Lahjakas ja ahkera Halonen nousi maamme taiteilijoiden kärkijoukkoon aikana, jolloin talonpojat harvoin pystyivät lähtemään taiteen tielle. Pekka Halosen ura lähti nousuun heti ensi esiintymisestä 1891. Herkät metsäiset maisemat ja suomalaisen ihmisen rehellinen kuvaaminen olivat juuri sitä mitä vuosisadanvaihteen taide tarvitsi. Halosella oli tärkeä panoksensa kansallisen itsetuntonne nostamisessa töidensä ja myös kansainvälisen maineen myötä. Pekka Halosen taide kehittyi ajan taidevirtausten vaikutuksesta. Vaikka vaikutteet tulivat ulkomailta, Halonen sopeutti ne aina suomalaiseen luontoon.

Tuusulaan Halonen perheineen seurasi ystäväänsä Juhani Ahoa. Hänen kerrotaan ihastuneen hiihtomatallaan karuun ja kallioiseen Pitkäniemeen, noin 15 metriä vedenpinnasta nousevaan graniittikallioon, jota käytettiin laidunmaana. Vuonna 1902 valmistunut erämaa-ateljee Halosenniemi on yksi aikakauden komeimmista ja parhaiten säilyneistä. Taiteilijakodin pelkistetyssä arkkitehtuurissa yhdistyvät perinteinen suomalainen rakentaminen ja eurooppalaiset vaikutteet. Keskisuomalaisesta punahongasta veistetty hirsilinna on sisätiloja myöten Halosten kokonaistaideteos. Pekka Halosen veli Antti johti rakennustöitä. Pekka sommitteli itse talon uunit. Hänen serkkunsa Arttu takoi niiden hauskat luukut rakennuksen kivijalkaan tehdyssä pajassa. Huonekaluja tehtiin kelohongasta varta vasten Halosenniemeä varten. Ei ihme, että Halosen ateljeesta tuli Rantatien taiteilijasiirtolan keskipiste, jossa istuttiin iltaa ja harrastettiin kulttuuria. Talon vieraisiin kuului myös venäläinen, virkavaltaa paossa ollut kirjailija Maksim Gorki.

Kallion taakse raivattiin puutarha, jonka tieltä puut siirrettiin juurineen niemeen johtavan kujan varteen. Pekka ja Maija Halosen puutarhaa hoidettiin säännöllisesti. Rikkaruohot nypittiin tarkkaan pois, maata harattiin, kasteltiin ja lannoitteita haettiin soutuveneellä läheisestä maatalosta. Lasten kesätyötä oli kaalimatojen nyppiminen pois kaalinlehdiltä. Työtä riitti, koska kaalit muodostivat suuren osan Halosten viljelykasvivalikoimasta. Taiteilija itse hoiteli puutarhassa erityisellä mielihyvällä tomaatteja. Näitä ”lemmenomenia” hän ikuisti myös maalauksiinsa. Puutarhan kaksi tiilipolkua Pekka Halonen teki perheen muistitiedon mukaan ystäväänsä Juhani Ahon kanssa. Rannalle tehtiin luonnonkivistä 30-luvulle tyypillisiä kivirajaelmia ja polunpohjia.

Rauhallinen ja onnellinen perhe-elämä tarjosi puitteet kokonaisvaltaiselle taiteeseen keskittymiselle. Tuusulassa Halonen löysi taiteensa henkisen sisällön ja omimman tyylin. Nykyisin taidemuseona toimiva Halosenniemi on entisöity alkuperäiseen asuunsa. Museossa järjestetään Pekka Halosen ja muiden taiteilijoiden näyttelyitä. Halosenniemen puutarha avattiin yleisölle kunnostettuna vuonna 2000.

28. Järven syvin kohta

Järven syvin kohta on Halosenniemen edustalla.

29. Tuusulanjärvi

Tuusulanjärven allas on yhtenä jaksena Kirkkonummelta aina Lahden tienoille ulottuvassa, miljoonien vuosien ikäisessä murroslaaksoketjussa. Pysyvää asutusta sen rannoille alkoi muodostua 1200-luvulla. 1600-luvulle saakka nimenä oli Kaukjärvi: muinaissuomen kauka merkitsee pitkää ja viittaa järven muotoon. Järven pinta-ala on 6 km² ja suurin syvyys 10 metriä mutta keskisyvyys vain 3,2 metriä. Valuma-alueella järven yläpuolisessa vesistössä on 92 km² Palojoen ja Keravanjoen välissä.

Tuusulanjärvi ei savikkomaiden keskellä sijaitsevana ole ollut koskaan kirkasvetinen. Jo 1930-luvulta lähtien sen tila alkoi muuttua huonommaksi maatalouden hajakuormituksen ja varsinkin lisääntyneen asutuksen jätevesien seurauksena, kunnes 1960-luvun lopulla järvi oli pilaantunut sakean vihreäksi. Tilannetta on pahentanut vielä pohjalle kertynyt mätälieju, jossa mikrobit yhä tuottavat ravinteita: järvi siis lannoittaa itse itseään. Sen jo arvioitiinkin liettyvän kokonaan umpeen parissasadassa vuodessa. Järvenpään jätevesien johtaminen meriviemäriin 1979 ja jatkuva keinoilmastaminen 1972 alkaen alkoivat kuitenkin vähitellen parantaa tilannetta. Pahan sinileväkesän 1997 jälkeen kerättiin 8643 nimen kansalaisaddressi järven kunnostuksen puolesta, johon osoitettiin addressin seurauksena 20,1 miljoonaa markkaa valtion ja kuntien rahaa. Hoitokalastuksella on vähennetty ja nuorennettu pohjamutaa pöyhivää särkikalakantaa ja siten tuettu petokaloja sekä leviää syövää eläinplanktonia. Rantamoon valmistui 2001 Suomen suurin vesiensuojelukosteikko. Uusin vaihe vuonna 2006 on EU:n tukema järven eteläpään ruoppaus, jolla pyritään lisäämään veden virtausta.

Tuusulanjärvi on maan parhaimmin tutkittuja järviä. Heikki Järnefelt, taidemaalari Eero Järnefeltin poika, Helsingin yliopiston professori ja Suomen limnologian (sisävesiopin) isä, aloitti uransa Tuusulanjärven tutkimuksella 1920-luvulla kodistaan Suvirannasta. Nykyään tutkimuksesta huolehtii Keski-Uudenmaan vesiensuojelun kuntayhtymä.

Tuusulanjärven runsas **kuhapopulaatio** on peräisin 1903 istutetusta 30 kalan alkukannasta. Uudenmaan maakuntakala kuha on yleinen petokala lähes koko Euroopan joissa ja järvissä sekä murtovesissä. Suomen rannikolla kuhaa esiintyy Merenkurkkuun saakka. Kuha on arvokala ja sen liha on maukasta. Kuha kasvaa noin puolimetriseksi ja voi painaa neljä kiloa. Kaikkiaan 20 eri kalalajia houkuttelevat järvelle niin talvi- kuin kesäkalastajia.

Kalastuksen ohella järvi on palvellut ihmisiä jo keskiajalta lähtien muutenkin. Järven talvitie toimi huonokuntoisen Rantatien oikaisijana Hyrylän ja Järvenpään kylien välillä. Tuusulan kirkon

valmistuttua järvelle syntyi 1600-luvun keskivaiheilla kesäisin kirkkoveneliikennettä Järvenpään suunnasta. Järven nykyistä virkistystoimintaa leimaavat mm. Tuusulanjärven purjehtijain monikymmenveneinen, parhaimmillaan toistasataa venettä käsittävä purjelaivasto, Tuusmelojien samoin kymmenet kanootit sekä useiden kirkkovenekuntien kilpailuveneet. Talviliikuntaa varten Tuusulan kunta auraa eteläiselle järvenselälle yli viiden kilometrin jäätien hiihtolatuineen, joilta on yhteys järven pohjoiselle Järvenpään vastaavaan verkostoon. Kesäaikana järven kiertäjille ja talvisiin jääretkeilijöille tarjoavat taukovirkistystä rannan tuntumassa sijaitsevat Onnela ja Lottamuseo.

30. Näkymä Tuomalan kylään

Tuomalan kylässä oli viisi kantatila. Niitä myöhemmin halottiin ja viimeistään 1800-luvun lopun isonjaon järjestelyssä tiloja on myös siirretty kylästä muualle. Neljän kantatilan tontit ovat kuitenkin kylämäellä yhä käytössä. Tilat ovat Saarela (Laurikkala), Kittelä, Kuninkala ja Kylänpää (Puotila). Tilojen rakennukset eivät ole juuri sataa vuotta vanhempia. Kylänpään päärakennus on 1860-luvulta, Saarelan 1880-luvulta ja Kittelän 1900-luvun vaihteesta. Kuninkalan vanha päärakennus on purettu 1980-luvun alussa. Saarela on ulkorakennuksineen kylämäen parhaiten säilynyt ja samalla arvokkain tilakeskus. Vanhojen tilojen lisäksi mäelle on ryhmittynyt joitakin 1900-luvun vaihteen huviloita ja yksi liikerakennus sekä jokunen vanhempi hirsimökki. Niillä on arvoa ennen kaikkea osana kyläkuvaa. Kylän läpi kiemurtelevaa Rantatietä reunustaa ajoittain myös kaunis puusto.

Tuomalan idyllinen, perinteinen ilme ja tietä reunustavat rakennukset ovat säilyneet kokonaisuutena. Kylä onkin poikkeuksellisen hyvä esimerkki siitä, miltä vanha ryhmäkylä on saattanut näyttää. Talot sijaitsivat usein melko tiiviinä ryhmänä mäellä, jonka ympärille pellot oli raivattu.

31. Tuusulan kansanopisto

Kansanopistot ovat Pohjoismaissa laajalle levinnyt kansansivistystyön muoto, jonka perustajana pidetään tanskalaista N. F. S. Grundtvigiä. Suomen ensimmäiset kansanopistot perustettiin 1890-luvun vaihteessa. Tuusulan kansanopiston perustaminen vuonna 1907 osuu vaiheeseen, jolloin venäläisten viranomaisten ote oli höllentymässä ja kansalaisten yhteiskunnallinen toimeliaisuus vilkastumassa. Aloite opiston perustamisesta lähti Tuusulanjärven huvilayhteisön piiristä. Keravalle kokoontuneet satakunta perustajaa olivat niin Uudenmaan sivistyneistöä kuin maanviljelijöitä. Opistolle osoitettiin tontti Tuomalan kylän Laurikkalan tilalta. Kesällä 1908 valmistui Yleisten rakennusten Ylihallituksessa työskennelleen arkkitehti Yrjö Sadeniemen (ent. Sadenius) piirtämä komea rakennus. Rakennuspaikka oli kalliolla, jolta oli avara näkymä yli Tuusulanjärven rantamaiseman. Ennen puuston kasvua rakennuksen linnamainen hahmo näkyi kauas ympäristöön. Poikkeuksellisen suuri kaksikerroksinen hirsirakennus on tyyliltään lähinnä jugendia: ominaisia ovat mm. jyrkkä satulakatto, jo hävinneet torniaiheet, päätyjen soikeat ikkunat.

ikkunoiden pieniruutuiset yläosat sekä vuorauksen yksityiskohdat. Asuntolarakennus valmistui vuonna 1939. Sittemmin Järvenpään alueelle jääneessä kansanopistossa toimii nykyään Tuusulanjärven ammattiopistoon kuuluva, kuvallisen ilmaisun koulutukseen erikoistunut Pekka Halosen akatemia.

32. Näkymä Järvenpäähän

Järvenpään kauppala irtaantui Tuusulasta 1951, sai kaupunkioikeudet 1967. Sen pinta-ala on 39,88 km², josta vesistöä 2,42 km². Järvenpään kylässä oli 1500-luvun puolivälissä kahdeksan taloa. Isojako 1762 alkaen, rautatie 1862, Järvenpään kartanon alasajo 1920-luvulla ja Karjalan evakkojen asuttaminen 1944 vaikuttivat sen kehitykseen merkittävästi. Rantatien taiteilijayhteisöön liittyvät Jean Sibeliuksen Ainola, Eero Järnefeltin Suviranta sekä Juhani Ahon ja Venny Soldan-Brofeldtin Ahola ovat nykyään Järvenpään alueella. Uudempaa vaihetta edustaa Alvar Aallon vuonna 1967 Joonas Kokkosen flyygelin ympärille piirtämä ja 1969 valmistunut Villa Kokkonen Vanhankylänniemessä.

Vuosittaisista musiikkitapahtumistaan tunnetun 37 000 asukkaan kaupungin maamerkkejä järvelle päin ovat keskustan uudet asuinkerrostalot vuodelta 2003 sekä texasilaisen Ralph Westphalin kiistelty Kolmisointu-veistos vuodelta 1979. Suomen suurin julkinen veistos on keltaiseksi maalattua terästä; sen korkeus on 11 m ja suurin leveys 60 m, paino 27 tonnia sekä betonianturat 63 tonnia. Keskustaa halkoo soiva kävelykatu Janne. Järvenpään lukio on Suomen toiseksi suurin, valmistui 2003 suunnittelijanaan arkkitehtitoimisto Arne von Boehm.

33. Tuusulanjärven Natura-alue

Tuusulanjärven rehevien rantojen kosteat niityt ja rantaluhdet ovat Uudenmaan luonnolle tyypillisiä. Niillä pesii ja levähtää useita lintudirektiivin lajeja. Tuusulanjärvi on siten valtakunnallisesti arvokas lintuvesi ja sille on muodostettu 200 hehtaarin laajuinen Natura-alue, joka koostuu kolmesta osasta järven pohjois- ja eteläpäässä sekä länsirannalla.

Linnuston kannalta Natura-alueen arvokkain osa on Tuusulanjärven pohjoispää. Siellä on 1990-luvulla pesinyt 800 paria uhanalaisia naurulokkeja yhdessä suuressa ja viidessä pienemmässä yhdyskunnassa. Linturannan ja järven pohjoispohjukan väliseltä alueelta on tavattu kaikkiaan 46 pesivää lintulajia. Alue on myös tärkeä vesilintujen ja kahlaajien muutonaikainen levähdys- ja ruokailupaikka. Mm. harmaahaikaroita saapuu syksyisin runsaasti.

Myös järven eteläpäässä pesii useita parhaiden lintuvesiemme lajeja kuten lapasorsa, luhtahuitti ja liejukana. Parimäärät ovat kuitenkin huomattavasti pienempiä kuin pohjoispäässä. Tuusulanjärven rantametsissä ja kulttuurimaisemassa viihtyvät myös Suomessa uhanalaiset pikkutikka, ruisräikkä ja nuolihaukka. Länsirannalta on Rantamon kosteikon rakentamisen jälkeen lähtenyt lentoon vuosittain 60–230 naurulokin ja 4–30 kalatiiran poikasta.

34. Rantamon vesiensuojelukosteikko

Vuonna 2001 Tuusulanjärven länsirannalle Rantamoon valmistui tähän asti suurin Suomessa rakennettu vesiensuojelukosteikko. Pinta-alaltaan 7 hehtaarin kosteikon rakensi Uudenmaan ympäristökeskus ja rahoittivat valtio, Tuusula ja Järvenpää yhdessä. Kosteikon ylläpidosta vastaa Keski-Uudenmaan vesiensuojelun kuntayhtymä.

Kosteikon rakentaminen on merkittävä osa Tuusulanjärven kunnostusprojektia. Hajakuormituksesta kertyvä Tuusulanjärven fosforikertymä on edelleen kaksi kertaa järven kantokykyä suurempi ja tästä 23 % tulee yksin Sarsalanojaa pitkin. Ojan varteen rakennettu Rantamon kosteikko sitoo 15 % fosforista ja 24 % ojassa kulkevasta kiintoaineesta. Sitomiskyky paranee vielä kasvillisuuden kehittymisen myötä. Rantamo on silti Sarsalanojan valuma-alueeseen nähden liian pieni. Tuusulanjärven suojelijoiden tavoitteena onkin laajentaa nykyistä kosteikkoa sekä rakentaa Seitteliin toinen. Tämän jo kansainvälisesti merkittävän kosteikkokokonaisuuden pinta-alaksi tulisi lähes 24 hehtaaria. Kosteikon rakentaminen on lisännyt järven merkitystä myös lintujen muutonaikaisena levähdysalueena. Lisäksi kosteikko toimii poikasalueena mm. hauelle.

35. Sarvikallio

Jylhä Sarvikallio on keskeinen osa Tuusulanjärven kulttuurimaisemaa. Sen korkein kohta ulottuu 62 metrin korkeuteen merenpinnasta. Eroa Tuusulanjärven pintaan on 25 metriä. Kallio on perinteinen retkipaikka, jonne kultakauden taiteilijaperheillä oli tapana tehdä retkiä soutuveneellä. Nykyään Sarvikallion laella ja takarinteillä on Uudenmaan virkistysalueyhdistyksen 36 hehtaarin virkistysalue.

36. Anttila

Anttilasta tuli oikea kartano vuonna 1685, jolloin sen omistaja Otto Johan Berg sai tilalleen elinikäisen rälssioikeuden. Omistajan mukaan kartanosta käytettiin myös nimiä Bergs, Bergens, Borgs tai Ottoberg. Everstiluutnantti Karl Mihael Bjelastotskyn aikana (1905–15) valmistui komea päärakennus, joka purettiin 1980-luvun alussa. Vanhan kartanon portaat ja osa kivijalkaa on vielä jäljellä nykyisen päärakennuksen edessä, samoin vanhoja puita, mm. Terijoen salava. Helsingin varuskunnan komendanttinakin palvellut Bjelastotsky joutui tsaarin epäsuosioon, menetti omaisuutensa ja eli loppuikänsä renkinä. Anttilan omistajaksi tuli 1917 insinööri Walter Grönqvist, joka laajensi tilaa voimallisesti. Grönqvistin aikana tilasta käytettiin nimeä Thusbyborgin kartano.

Vuonna 1932 tilan omistajaksi tuli hollantilaissyntyinen filosofian tohtori Max Hendrik van Gilse van der Pals. Vuonna 1942 keskusosuusliike Hankkija osti tilan. Sen kasvinjalostuslaitos toimi Anttilassa vuoteen 1992 asti. Tuusulan kunta osti alueen, jonka tuleva käyttö on noussut välillä kiivaankin keskustelun aiheeksi. Anttilassa toimii tätä nykyä Adultan radio- ja televisio-opisto (aRTO), jossa järjestetään audiovisuaalisen alan koulutusta. Opiston myötä alueelle avattiin perinteisen Hankkijantien lisäksi uusi Tähtientie. Päärakennuksessa toimii arkisin lounaskahvila.

37. Paijala

Paijalan kylässä oli jo 1500-luvun alussa viisi taloa: Jussila, Klaavola, Koukku, Lassila ja Anttila. Talot sijaitsivat nykyisen Anttilan tilakeskuksen tienoilla lähellä Tuusulanjärveä, ns. Alikylässä. Nykyisen kylätien varrelle, ns. Ylikylään, taloja rakennettiin 1800-luvulta lähtien, kun talomäärä kasvoi tilojen jakautuessa. Alikylä hajaantui isonjaon järjestelyssä 1900-luvun alussa, jolloin mm. Lassilan kaksi taloa siirtyi Paijalan pohjoisosaan.

Paijalan kylätie on Tuusulan vanhimpia paikallaan säilyneitä teitä. Se alkoi aikanaan läheltä rantaa, mutta parhaiten jäljellä on Ylikylän osuus, joka on maisemallisesti kaunis eri-ikäisine

rakennuksineen. Tien pohjoispäässä on Tuusulalle tyypillinen pagodikattoinen muuntamo 1930-luvulta ja vanha Kutin silta. Kutin-nimitys on mahdollisesti perua laukauksesta (ruots. skot), jolla avattiin kosteikon vedelle laskuoja järveen pellon kuivaamiseksi. Monet kylätien varren rakennukset ovat säilyneet hienosti alkuperäisessä asussaan.

Kylärannassa on nykyään mm. venepaikkoja, ja juhannuksena siellä vietetään kyläläisten kokkojuhlaa. Paijalan peltomaisema on toistaiseksi säilynyt hyvin, vaikka vanhoista kantatiloista vain Lassila jatkaa maanviljelystä.

38. Tuusulan keskus

Hyrylän kylä liitettiin Tuusulaan Helsingin maalaiskunnasta kappelin rakentamisen yhteydessä 1643. Kylän keskus oli aluksi nykyisen Mikkolan paikkeilla. Krimin sodan aikana 1854–56 venäläiset varmistivat Helsingin puolustusta sijoittamalla joukkoja Hämeen- ja Savontien risteykseen Hyrylään. Sodan jälkeen pysyvän varuskunnan perustaminen siirsi keskustaa pohjoisemmaksi ja käynnisti kylän kehittymisen liikepaikaksi, kun sinne muutti mm. venäläisiä ja karjalaisia kauppiaita ja käsityöläisiä. Hyrylään perustettiin osuuskauppa 1908 ja järven eteläpäähän kunnan toimesta mylly ja saha. Vuosina 1900–15 rakennetuista varuskunnan 16 tiilisestä uudisrakennuksesta pääosa on edelleen käytössä.

Vasta 1960-luku merkitsi ratkaisevaa muutosta Hyrylän ilmeeseen. Vanhaa purettiin, liikerakennusten määrä lisääntyi, omakotitaloja ja kerrostaloja alkoi nousta ja lopulta 1980 valmistui torin varteen Arto Sipisen suunnittelema uusi kunnantalo. Pitkällisen kehityksen tuloksena Tuusulan keskustan rakennuskanta on varsin kirjava. Hyrylästä on kehitetty 6.000 asukkaan taajama ja koko Tuusulan hallinnollinen keskus, mutta se pysyy myös varuskuntakeskuksena aina vuoteen 2007.

Helsingin Ilmatorjuntarykmentti siirtyi Hyrylään Santahaminasta vuonna 1957. Sen edeltäjä Ilmatorjuntarykmentti 1 tunnetaan helmikuun 1944 torjuntavoitoista, jotka pelastivat pääkaupungin Neuvostoliiton tuhopommituksilta. Helsingin Ilmatorjuntarykmentin tärkeimpänä tehtävänä on kouluttaa Helsingin puolustukseen tarkoitettut ilmatorjuntajoukot. Vuoden 2006 lopussa rykmentti lakkautettiin ja sen tehtävät siirrettiin Parolassa sijaitsevaan Panssariprikaatiin.

Weckmannin mäen nimi juontaa juurensa 1900-luvun alussa eläneeseen mylläriin, jonka mylly sijaitsi mäen alla Tuusulanjoen koskessa. Tuusulanjärven suuntaan keskustan maamerkinä on mäen laelle 1996 valmistunut kuusikerroksinen tornitalo, joka on myös muistomerkkinä oman aikansa rakentamistavasta.

39. Tuusulanjoki

Viime jääkauden sulamisvedet kasasivat kiviaineksesta murroslaaksoon pienen Hyrylänharjun (Koskenharjun), jonka pituus on noin 150 m ja suurin leveys 70 m, suurin korkeus vedenpinnasta noin 15 m. Sen läpäisystä alkaa 15 km:n mittainen Tuusulanjoki, jonka keskivirtaama on alle 1 m³/s mutta tulva-aikaan jopa yli 10 m³/s. Kun pudotus yläjuoksulla Myllykylään saakka on vain 0,3 m/km, joki tulvii herkästi. Tuusulanjoki laskee Vantaanjokeen Lapinkylässä ja sen kautta Suomenlahteen. Jokilaakso on osa Hyrylän keskuspuistoa. Siellä on mm. jääkautinen suppa ja rikas linnusto. Jokuoman kunnostus käynnistyy vuonna 2006.

40. Hämeentie Koskensäällä

Keskiaikainen Hämeentie kulki Helsingin pitäjän kirkolta Hyrylään ja sieltä Koskenmäen kautta Hämeenlinnaan. Tie ylitti Tuusulanjoen Koskensäällä pitkin. Sillan pielestä erkani Kirkkotie, joka nimensä mukaisesti vei kirkolle ja myös yhdisti Hämeentien Heinolantiehen.

Koskensäällä seutu oli vilkasta aluetta, kulkihan yksi valtakunnan pääreiteistä sen kautta. Sillan molemmilla puolilla oli 1900-luvun alussa leipomo-kahvilat, jotka tarjosivat tuotteitaan paikkakuntalaisille, varuskunnan väelle ja matkustavaisille. Pienen kosken partaalla oli myös vanha myllyn paikka. Vuonna 1918 perustettiin Koskensäällä pieleen Kirkkotien varteen Tuusulan Mylly ja Saha. Myös Tuusulan sähkölaitos alkoi toimintansa samassa paikassa. Tarvittavat rakennukset olivat Kirkkotien ja järven välisellä kaistaleella, lautatapulit Kirkkotien toisella puolella. Saha toimi tässä 1950-luvulle asti ja muutti sitten nykyisen Sahankulman alueelle. Nykyisin alue on puistona.

41. Kirkkotie

Kirkkotie syntyi kappelin rakentamisen jälkeen palvelemaan paikallisliikennettä. Tien hahmo näkyy oikeastaan vasta 1700-luvun kartoissa, vaikka jonkinlainen polku paikalla on täytynyt olla jo aikaisemminkin. Tuusulanjärvi oli kirkolle tultaessa monesta suunnasta helpoin kulkureitti niin kesällä kuin talvellakin, joten tien tarvekaan ei ollut kovin suuri. Vielä 1920-luvulle asti se kulki makasiinien ja kellotapulien välillä. Kovin kummoinen ei tie ollut vielä 4.2.1925, jolloin sanomalehti Uusimaa kertoo: "Niin sanottu Kirkkotie, joka yhdistää Lahden ja Hämeenlinnan tiet, päätettiin antaa korjattavaksi. – – Tämä tie, joka kulkee kirkon ohi, on ollut niin kurjassa kunnossa, että kirkkokansa töin tuskin on syksyisin ja kevään päässyt siitä kulkemaan."

Kirkkotien eteläisin mäki on nimeltään **Tihunmäki**. Tien varressa oli aikoinaan myös Saksan puustelliin (nykyinen IT-museo) kuulunut Tihunmäen torppa. Tarinan mukaan maantierosvot vaanivat joskus kulkijoita Koskensäällä kupeessa ja tihutyönsä tehtyään tulivat Tihunmäelle saalista jakamaan. Kirkkotie on syntynyt todennäköisesti viimeistään kirkon rakentamisen aikoihin, joten tarina periytynee ajalta, jolloin mäki on ollut asumaton ja kauempana kulkureiteistä.

42. Seuratalo Väinölä

Tuusulan ensimmäiset nuorisoseurat perustettiin Jokelaan ja Ruotsinkylään 1900-luvun vaiheessa. Vasta 1918 perustettiin Tuusulan Nuorisoseura Ruotsinkylän suomalaisella kansakoululla. Jäsenmäärä kasvoi nopeasti ja oman seuratalon hankkiminen alkoi heti vuonna 1919. Kapteeni V. Collinilta ostettiin tontti 4000 markalla. Komea hirsitalo valmistui suurelta osin talkoovoimin vuonna 1921. Sotavuosina talo oli puolustusvoimien majoituskäytössä. Jermujen tji-lukuja on edelleenkin nähtävissä vanhoissa hirsiseinissä. Peruskorjauksen jälkeen Väinölä vihittiin uudelleen käyttöön 1982.

Tuusulan Nuorisoseura harjoittaa puoluepoliittisesti sitoutumatonta kulttuuri- ja nuorisotoimintaa. Se tarjoaa jäsenilleen mahdollisuuden kehittyä tanssin, teatterin ja kuntourheilun sekä opintopiiritoiminnan parissa.

Tuusulan Nuorisoseura ry

Väinölässä majaansa pitävä Keskisen Uudenmaan kehittämissyhdystys KEHU on Espoon, Järvenpään, Keravan ja Vantaan kaupunkien sekä Nurmijärven ja Tuusulan kuntien perustama

koordinaatioelin, jonka tehtävänä on kannustaa toimialueensa asukkaita ja yhteisöjä maaseutumaisien alueiden säilyttämiseen elinvoimaisina.

43. Hyrylän entinen terveystalo

Vuonna 1939 tuli voimaan laki kunnallisesta terveydenhoidosta ja 1944 laki kunnankätilöistä, terveyssisarista sekä äitiys- ja lastenneuvoloista. Seurauksena oli myös lääkäri- tai terveystalojen sekä asiaankuuluvien virkatalojenkin rakentaminen. Tuusulaan rakennettiin jo välirauhan aikana 1941 terveystalo, johon päätettiin sijoittaa myös äitiys- ja lastenneuvola. Jatkosodan alettua talo joutui kuitenkin majoitustarkoituksiin ja neuvolatyö saatiin siellä alkuun vasta helmikuussa 1943. Kirkkotien varrella sijaitseva terveystalo on satulakattoinen, rapattu tiilirakennus. Sen pienimuotoisen klassismi ilmenee rakennuksen yleishahmossa ja löytyypä myös parittaisten pylväiden kannattama, päätykolmiollinen avokuisti. Sisätiloja on sittemmin muutettu. Nykyisin rakennus on antroposofista Steiner-pedagogiikkaa noudattavan päiväkodin käytössä.

44. Havulinna eli Salmela

Salmelan huvilan historia alkaa vuodesta 1870. Tuolloin senaatin oikeusosaston virkamies Theodor Sederholm vuokrasi huvilapastan Klaavon rusthollari Karl Agathon Nyqvistiltä. Kuusi vuotta myöhemmin Sederholm osti Villa Salmela-nimisen palstan rakennuksineen omakseen.

Karl Adolf Theodor Söderholm (1824–1911) loi merkittävän uran Senaatin oikeusosastossa. Hän tuli sinne virkamieheksi vuonna 1858 ja eteni vuonna 1873 senaattoriksi. Sederholm oli vuodet 1877–82 prokuraattorina eli oikeuskanslerina, minkä jälkeen hän palasi senaattoriksi. Viimeiset virkavuotensa 1898–1900 hän oli Senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja. Sederholm aateloitiin vuonna 1886, jolloin hän muutti nimensä Cederholmiksi. Villa Salmela siirtyi nykyiselle omistajasuvulle vuonna 1912 ja on heidän mukaansa saanut uuden nimensä. Sitä ennen Salmelan omisti vuodesta 1896 arkkitehti E. A. Kranck. Hän on Tuusulan historiassa merkittävä suunnittelija: mm. vanhan kunnantalon ja Paijalan vanhan kappelin sekä Tuusulan kirkon korjauksen suunnittelija.

Päärakennus sanotaan rakennetuksi vuonna 1880, mutta se lienee jo Sederholmin ajan alusta. Seinästä on löydetty sanomalehti vuodelta 1877. Se oli alunperin symmetrinen, ristipäätyinen ja satulakattoinen hirsitalo. Pohjoispäätyyn on 1910-luvun vaihteessa, ilmeisesti uusien omistajien myötä lisätty muuta rakennusta korkeampi poikittainen jatke. Vanhan osan pääty on koristettu uusrenessanssi- tai nikkarityylisillä pieniruutuisilla ikkunoilla. Vuosina 1912–96 Salmela kuului Havulinna-perheelle, mikä antoi paikalle myös yleisesti käytetyn nimen Havulinna.

Huvilan ympäristö on uuden asutuksen myötä osin menettänyt vanhan ilmeensä, kun sen tontille on noussut toistakymmentä uutta pientaloa. Salmela on kuitenkin henkilö- ja rakennushistoriallisesti arvokas kohde ja Tuusulan huvilakulttuurin edustavimpia esimerkkejä.

45. Iloniemi

Iloniemen kaksikerroksinen, kartanomainen päärakennus on 1800-luvun puolivälin tienoilta. Se on järven taiteilijamiljööön suurhuviloista vanhimpia. Nimi lienee saanut alkunsa siitä, että nuorisolla oli tapana kokoontua ilottelemaan niemennokkaan.

Krapin isäntä Carl Michelsson myi ilmeisesti 1868 alkuaan kahden hehtaarin rantatontin helsinkiläiselle kauppiaille Adolf Liljeroosille. Vuosina 1868–1918 Villa Iloniemen ja asukkaat ja vieraat olivat kansainvälistä, värikästä, ruotsin- ja venäjänkielistä sivistyneistöä. Omistajat vaihtuivat vilkkaaseen tahtiin: oli kauppias, pormestari, aatelisrouva, kapteeni, eversti, ruukinpatruuna, eläinlääkäri, everstiluutnantti ja apteekkari. Upseereissa oli venäläisiä, yksi talon suomalaisista isännistä oli Nokian perustajia ja eläinlääkäri oli tanskalainen, joka oli ennen Suomeen tuloaan palvellut oikean sheikin johtamassa Egyptin armeijassa.

Eräänlainen taiteilijakoti Iloniemestä tuli Tuusulan kanttorin Sakari Sointeen ja hänen vaimonsa Ainan ostettua talon 1918. Kanssakäyminen taiteilijayhteisön nuorsuomalaisiin tulisieluihin oli tiivistä, ja vieraita riitti Sibeliuksesta Eino Leinoon. Iloniemen ilmapiiri oli otollinen luovalle työlle ja siellä syntyi erityisesti sanan taidetta: runoa ja proosaa, näytelmiä ja satuja. Myös musiikin harrastus kuului kuvaan. Kirjallinen linja alkoi J.H. Erkosta ja jatkui Eino Leinon kautta Einari Vuorelaan ja hänen puolisoonsa satukirjailija Laura Sointeeseen, talon tyttären. Tyyliään rakennus oli alunperin tyyppillinen 1800-luvun lopun suurhuvila kuisteineen, ulokkeineen ja torneineen. Sen ulkonäkö muuttui 1920-luvun puolivälin paikkeilla, jolloin arkkitehti oli Väinö Vähäkallio. 1940-luvulla Iloniemestä tuli funkis-tyylinen, nyt arkkitehtinä Yrjö Lindegren. Myös arkkitehti Aulis Blomstedt, Sibeliuksen vävy, oli laatinut oman ehdotuksensa, mutta se ikävä kyllä hylättiin. Hän olisi mm. säästänyt tornin ja säilyttänyt rakennuksen klassisen kartanomaisuuden. Kun kanttori Sointeen pojasta, metsänhoitaja Urho Tapio Sointeesta 1951 tuli metsäneuvos, hänen perustamalleen puutavarayhtiölle Soinne oy:lle tarvittiin edustustilat. Tapiolan kuulun puutarhakaupungin keskustan tuleva pääsuunnittelija, arkkitehti Arne Ervi sai vapaat kädet: Alakerrasta poistettiin seiniä, alasaliin tuli valtavat näköalaikkunat, kaksi takkaa purettiin ja niiden tilalle rakennettiin moderni versio. Rapattu, aumakattoinen talo sisältää kuitenkin vanhan hirsirungon ja noudattaa huvilan alkuperäistä yleishahmoa. Iloniemi onkin nykyisellään mielenkiintoinen kokoelma eri aikakausien tyyliä.

Pihalla on ilmeisesti huvilaakin vanhempi hirsirakenteinen asuintalo. Sen perusosa on siirretty paikoilleen Kirkonkylän vanhan koulun tieltä. Pihan luhtiaitan on suunnitellut Väinö Vähäkallio vuonna 1924.

Nykyään Iloniemen huvilan omistaa Laura Sointeen tytär. Pihapiirin rakennukset ovat suojeltuja. Villa Iloniemi saunoineen on auki tilauksesta ja toimii myös tilausravintolana.

46. Työläiskotimuseo

Työläiskotimuseona toimiva punainen talo on rakennettu 1880-luvulla vanhan kirkkotuvan jatkeeksi. Vanha pikkutupa purettiin 1950-luvulla. Talossa asui kirkon suntiona ja kylän poliisina toiminut Lorentz Nordberg. Kirkkoa vastapäätä olevalla mäellä oli aikoinaan myös Gustavelundin työntekijöiden asuntoja ja kirvesmies Fredrik Malleniuksen talo, jossa pidettiin ns. Nybergin koulua. Rakennuksessa asui jonkin aikaa myös runoilija J. H. Erkkö. Malleniuksen talon pihalla perustettiin helluntaina 1900 Tuusulan ensimmäinen työväenyhdistys.

Työläiskotimuseoksi ns. Nordbergin mökki kunnostettiin 1979–81.

Museossa esitellään maaseudun työväen elämää 1900-luvun alkukymmeninä. Päärakennuksessa on kirvesmiehen asunto ja suutarinverstas. Alueella on lisäksi sepänpaja ja pieni vaihtuvien

näyttelyiden tila. Museo on kannatusyhdistyksen ylläpitämä ja yleisölle auki kesäisin. Työnäytöksissä museon väki esittelee vanhoja työtapoja muutaman kerran kesässä.

47. Viljamakasiinit

Maalaispitäjien vähät julkiset rakennukset kirkkoja lukuunottamatta olivat pitkään hyvin vaatimattomia. Kirkonkyltiin alkoi 1700-luvun mittaan ilmestyä muitakin yhteisiä rakennuksia, kuten pitäjäsentupia tai kärjäkartanoita. Tuusulassa sellainen oli pitäjänmakasiini. Viljamakasiinin toiminta-ajatus liittyy aikaan, jolloin elämä oli konkreettisesti riippuvainen vuoden sadosta. Jos siemeneksi tarvittava vilja tuli katovuonna syötyä talvella, ei uutta satoakaan sitten saatu. 1690-luvun nälkävuosien jälkeen kruunu kehotti pitäjiä perustamaan lainajyvästöjä. Tuusulassa asiaan ryhdyttiin kuitenkin vasta kuninkaan kehotuksen jälkeen 1750-luvulla, jolloin käyttöön otettiin ensin kirkkoherran vanha kymmenysaitta.

Lainajyvästöön oli kaikkien maatalojen luovutettava kokonsa mukaan siemenviljaa alkupääomaksi. Niistä sai sitten huonoina vuosina lainata korkoa vastaan. Tuusulassa hanke edistyi vaivalla, kun alkupääomaa ei oltu saatu kerätyksi tilallisilta. Lainajyvästön hallinto aiheutti jatkossakin riitaisuuksia talonpoikien ja säätyläisten välillä. Aluksi toimittiin vanhassa kymmenysaitassa, sitten saatiin lainajyvästölle oma makasiini. Kirkonmäellä olevista uusista makasiineista pienempi on valmistunut elokuussa 1799. Pitkänurkkaisen, nurkkakiville perustetun ja peiterimoitetun hirsirakennuksen toteutuksesta vastasivat talollinen Heikki Mikkola Lahelasta, Ruskelan Monsasta isännöinyt kapteeni J. G. Westermarck sekä Kyrölän kartanon majuri Adolf Bucht. Aitta sai vierelleen isomman 1850-luvulla. Oviin hankittiin kolme erilaista lukkoa, joiden avaimet olivat kirkkoherralla, makasiinin hoitajalla ja kirkonisännällä tai muulla seurakunnan määräämällä luotettavalla henkilöllä.

Tuusulanjärven kotiseutupolkuja ovat olleet kokoamassa:

- Keski-Uudenmaan matkailuoppaat
- Rantatie-yhdistys
- Tuusulan kaavoitustoimi
- Tuusulan kulttuurilautakunta
- Tuusulan museo
- Tuusula-Seura ry
- Tuusulan taiteiden yö ry
- Tuusulan ympäristökeskus
- Tuusulan ympäristöyhdistys
- Vanhan Paijalan seura

Kohde-esittelyjen tekstejä ovat kirjoittaneet: Mirja Collin, Asko Honkanen, Jaana Koskenranta, Jarmo Kulonen, Laila Malinen, Marke Naski-Multanen, Tuija Reinikainen, Pauli Saloranta, Jaakko Syrjämäki, Kristina Tapissier-Määttänen ja Tuula Vartiainen.

Hanketta on koordinoanut ja kohde-esittelyjen käsikirjoitukset toimittanut Pauli Saloranta Suomen Kotiseutuliitosta.

Kuvat Tuusulan museo, Tarja Kärkkäinen ja Tuusulan kunta.